

Ochrona autentyczności i integralności architektury modernistycznej - nowe doświadczenia na przykładzie Mazowsza i Warszawy

Protection of the authenticity and integrity of modernistic architecture - new experiences based on the example of Mazovia and Warsaw

Jakub Lewicki

Wojewódzki Mazowiecki Konserwator Zabytków / Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Wydział Nauk Historycznych, Instytut Historii Sztuki

Provincial Masovian Monument Conservator / Cardinal Wyszyński University in Warsaw, Faculty of History, Department of History of a Sacred Art

Nie tylko Warszawa, ale i mniej znane Mazowsze jest regionem, gdzie znajduje się wiele wyróżniających się budowli modernistycznych. Nowe inwestycje podejmowane na tym terenie w ostatnim czasie spowodowały liczne zagrożenia dla budynków z XX wieku o nieznanym wcześniej natężeniu. Są to m.in. inwestycje w infrastrukturę kolejową - przebudowy dworców, wiat peronowych czy obiektów infrastruktury kolejowej będących wybitnymi dziełami architektury modernistycznej (dworce warszawskie: Centralny, Powiśle czy Ochota i podwarszawskie: wiaty kolejowe, przejścia podziemne, inne budynki kolejowe). Wszystkie one są zagrożone zniszczeniem i znaczącą przebudową. W ostatnich dwóch latach rozpoczęto realizację wielkiego programu ochrony oraz remontów konserwatorskich tych budowli. Innym przykładem są działania na rzecz zachowania i konserwacji ikon modernizmu - Domu Turysty w Płocku, mniej znanych domów handlowych (m. in. w Mławie) i dworców autobusowych (m.in. w Pułtusku), a także pawilonu Cepelia w Warszawie. Starano się wypracować nowe metody działań na rzecz ich ochrony. Także podejmowane wpisy do rejestru zabytków dzieł modernistycznych mają charakter pionierski - zarówno jeżeli chodzi o uzasadnienia decyzji, ale i formy wydawanych decyzji (np. wpis dworca Centralnego z załącznikami obejmującymi cztery poziomy budynek).

Mazowsze jest jednym z najbogatszych w zabytki regionów Polski. Znajduje się tutaj 6402 obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, co jest największą liczbą w Polsce po Województwie Dolnośląskim (7803) i Wielkopolskim (6631)¹. Mazowsze jest też najbardziej rozległym województwem w Polsce. Na tym terenie znajduje się wiele budowli modernistycznych projektowanych przez znanych twórców,

jak i mających wyróżniającą się formę architektoniczną. Poniżej omówiono kierunki najważniejszych podejmowanych w latach 2017-2020 działań konserwatorskich dotyczących architektury modernistycznej na Mazowszu i w Warszawie.

Ochrona i konserwacja architektury kolejowej

Najszerzy zakres działań na rzecz zachowania struktury zabytkowej dotyczył architektury kolejowej, bardzo rozpowszechnionej na terenie Mazowsza (il. 1, 2)². Lata po 2000 roku, to okres opuszczenia i zaniedbania licznych budynków kolejowych³. Dopiero począwszy od 2017 roku rozpoczęto szereg prac na rzecz rewitalizacji tej architektury - trzeba je jednak nadal kontynuować. Podczas zatwierdzania projektów modernizacji infrastruktury kolejowej przyjęte zostało założenie zachowywania oryginalnej zabudowy kolejowej jak i materiału, z którego ona powstała. W wyjątkowych wypadkach zgadzano się na remont odtworzeniowy, o ile nastąpiła zupełna degradacja pierwotnej konstrukcji i nie było możliwości zachowania oryginalnej substancji (il. 1).

Od kilku lat prowadzona jest duża inwestycja obejmująca modernizację grodziskiej linii kolejowej, podczas której remontowi poddano przedwojenne wiaty wraz z przejściami podziemnymi na przystankach osobowych. Podczas prac zastosowano wiele nowych rozwiązań, jak i dodatkowe przejścia podziemne i windy. Zaproponowana też została rozbiórka zdegradowanych bocznych wiat i ich odtworzenie w tej samej formie oraz zachowanie wszystkich głównych obiektów charakterystycznych dla całej linii. Pomimo wprowadzenia współczesnych materiałów inwestor starał się korzystać z materiałów nawiązujących do historycznych w celu zachowania pierwotnego cha-

1. Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C), Warszawa 2017, s. 51; Województwo Mazowieckie. Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków, Warszawa 2017.

2. Po kolei, Przewodnik podwarszawski, Warszawa 2018.

3. Trammer Karol, Ostre cięcie. Jak niszczone polską koleją, Warszawa 2019.

1. Wiaty kolejowe: **a.** Milanówek, 1937, rozbudowa 1952-54, fot. J. Wawrzeniuk 2019 (ze zbiorów Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, dalej cyt. MWKZ); **b.** Pruszków, 1936, fot. J. Wawrzeniuk 2019 (ze zbiorów MWKZ)

1. Railway sheds: **a.** Milanówek, 1937, extension 1952-54, photo by J. Wawrzeniuk 2019 (from the collection of the Masovian Provincial Conservator of Monuments, hereinafter referred to as MWKZ); **b.** Pruszków, 1936, photo: J. Wawrzeniuk 2019 (from the collection of the MWKZ)

rakteru przystanków. Zmiany i przekształcenia są głównie wynikiem potrzeby zwiększenia przepustowości oraz dostosowania obiektów dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej. Przeprowadzono prace zabezpieczające przy wiacie stacji Świder w Otwocku, a wiatę peronową w Ożarowie Mazowieckim włączono do ewidencji zabytków w celu uniemożliwienia jej rozbiórki w związku z przebudową infrastruktury kolejowej. Od 2017 roku trwają prace remontowe przy wiatkach i przejściach podziemnych przystanków osobowych w Milanówku, Brwinowie, Pruszkowie i Piastowie (il. 1a). W związku z modernizacją infrastruktury kolejowej w połowie 2019 roku zakończone zostały prace remontowe dworca w Pruszkowie rozpoczęte pod koniec 2016 roku.⁴ Podczas remontu starano się zachować oryginalne materiały i identyczną formę tych budowli oraz towarzyszącej im infrastruktury kolejowej (il. 1b). Postulaty ochrony i zachowania architektury kolejowej, szczególnie linii otwockiej, wysuwane były od kilkadziesiąt lat, niestety dotychczas w praktyce były one realizowane sporadycznie.

W 2017 roku rozpoczęła się też szeroka akcja wpisywania do rejestru zabytków budynków kolejowych. Przejrzano wpisy rejestrowe dworców kolejowych i towarzyszącej im infrastruktury, a wszystkie cenne i nie objęte ochroną budowle były do tego rejestru wpisywane lub wciągane do ewidencji zabytków. Wszczęto postępowania o wpis do rejestru dworca kolejowego w Sochaczewie z lat 1900-1902 przy ul. Sienkiewicza 5 (il. 2b) i stojącej obok kolejowej wieży ciśnień z 1921 roku; w 2017 roku został wpisany do rejestru zabytków budynek dworca w Pionkach w powiecie radomskim (nr rej. A-1477 z dnia 20.11.2017), a w 2018 roku dawna dróżniczówka w Skrudzie (nr A-1434 z 12.07.2018). Dróżniczówka ta jest ostatnim obiektem na odcinku linii kolejowej Warszawa - Terespol, który zachował cechy domu dróżniczego I stopnia i oryginalną substancję budowlaną. Budynek znajduje się w pierwotnym kontekście przestrzennym jako element towarzyszący linii kolejowej, co nadaje mu wysokie walory autentyczności. Do rejestru zabytków wpisano też nazwę stacji kolejowej

„Życzyn” (nr A-1470 z 06.02.2019), która od początku związana jest z dworcem kolejowym i z historią Życzyna oraz 140 letnią historią linii kolejowej – stąd jej wysoka wartość zarówno dla lokalnej tradycji historycznej, jak i dla dziedzictwa narodowego, choć sam wpis należał do nietypowych. Do rejestru zabytków wpisano też budynek lokomotywowni wąskotorowej przy ul. Brackiej 9A w Mławie⁵.

Jednocześnie rozpoczęte zostało opracowywanie dokumentacji konserwatorskich i kart ewidencyjnych dla budynków dworcowych. W 2017 roku zlecono opracowanie kart ewidencyjnych dla zespołu międzywojennego dworca kolejowego w Sochaczewie (il. 2b) (dworzec, wieża ciśnień, wieża kontroli ruchu kolei), zespołu dworca kolejowego w Gostyninie (il. 2a) (dworzec, wieża ciśnień, budynek mieszkalny przy ul. Słowackiego nr 2 i budynek mieszkalny przy ul. Słowackiego nr 4). W 2019 roku wykonano karty ewidencyjne dla budynków dworcowych w Pionkach i Jastrzębiu (powiat Szydłowiecki), a także wykonano karty dla budynku dworca kolejowego w Wyszku i dla budynków dworcowych w Raszujce, Zabelu Wielkim, Parciakach, Olszewie-Borkach i Jastrzębce. Wszystkie te budowle zachowały oryginalne cechy architektury z 1 połowy XX wieku.

W 2017 i 2018 roku zostały przeprowadzone oględziny wszystkich obiektów kolejowych na terenie Mazowsza. W 2019 roku poddano kontroli dworzec kolejowy w Grójcu, należący do zespołu Grójeckiej Kolei Dojazdowej, czego wynikiem było zalecenie przeprowadzenia niezbędnych prac remontowych. Uzgodniono przebudowę dworca kolejowego Jastrzęb ujętego w Gminnej Ewidencji Zabytków tej miejscowości (postanowienie nr 309/DR/18 z 28.12.2018), a także przebudowę dworca kolejowego przy ul. Zwycięstwa 1a w Pionkach. Planowane prace obejmują m. in. remont więźby dachowej wraz z wymianą pokrycia dachowego, remont elewacji z wykonaniem izolacji pionowej i poziomej oraz konserwację kamiennego cokołu, wykonanie podłogi, remont posadzki na tarasie, renowację i częściową wymianę odtworzeniową stolarki okiennej i drzwiowej (decyzja nr 830/DR/18

4. Opisy prac według sprawozdań i dokumentacji konserwatorskich w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie.

5. Wszystkie opisy prac według sprawozdań i dokumentacji konserwatorskich w Archiwach Delegatur Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie.

2. Dworce kolejowe. a. Gostynin, lata 20 XX wieku, fot. K. Pacholec 2019 (ze zbiorów MWKZ); **b.** Sochaczew, 1900-1902, fot. 2019 (ze zbiorów MWKZ); **c.** Piaseczno, lata 30 XX wieku, fot. J. Lewicki 2017

2. Railway stations. a. Gostynin, 1920s, photo: K. Pacholec 2019 (from the MWKZ collection); **b.** Sochaczew, 1900-1902, photo 2019 (from the MWKZ collection); **c.** Piaseczno, 1930s, photo: J. Lewicki 2017

z 28.11.2018). Uzgodniono też przebudowę dworca kolejowego Zajezerze koło Dęblińska. Tu zakres prac jest bardzo szeroki i obejmuje wymianę elementów konstrukcyjnych ścian zewnętrznych oraz stropów, rozbiórkę ścian działowych wraz z zamontowanymi w nich drzwiami, wykonanie nowych otworów w istniejących ścianach nośnych i działowych, wykonanie niezbędnych nadproży i belek, rozbiórkę konstrukcji dachu oraz ścianek poddasza w celu przywrócenia historycznej bryły dworca, wymianę więźby dachowej i deskowania na nowe wraz z pokryciem dachowym i przywrócenie ścian zewnętrznych na wysokości I piętra w celu odtworzenia historycznej bryły obiektu wraz z przywróceniem pierwotnych słupków i łuków drewnianych, odtworzenie lukarn z półokrągłymi oknami oraz pierwotnego wyglądu kominów, remont piwnic, wydzielenie w parterze pomieszczeń technicznych, remont klatek schodowych, wymianę zniszczonej stolarki okiennej i drzwiowej wewnętrznej, wykonanie nowych instalacji wewnętrznych oraz dostosowanie obiektu do wymogów przeciwpożarowych (postanowienie nr 2015/DR/19). Przeprowadzone również zostały prace porządkowe w obrębie wpisanej do rejestru zabytków stacji kolejki wąskotorowej w Iłży przy ul. Błażnińskiej, polegające na oczyszczeniu torowisk w obrębie stacji z trawy i ziemi wraz z wyrównaniem terenu w celu przygotowania ich do turystycznego wykorzystania. Dokonano przy tym poprawy stanu technicznego ogrodzenia obszaru na którym znajduje się tabor kolejowy, poprawy stanu technicznego oraz przedłużenia peronu w związku z zwiększeniem ilości wagonów, ustawienia na peronie znaku stacyjnego według wzoru obowiązującego w pierwszym okresie funkcjonowania kolejki oraz ustawienia ławek peronowych w stylu z epoki, usunięcia dziko rosnącej zieleni w obrębie stacji kolejowej i urządzenia dodatkowego parkingu (decyzja nr 180/DR/19 z dnia 18.03.2019).

W ramach modernizacji linii kolejowej Warszawa – Lublin został wyremontowany dach budynku dworca w Życzynie wpisanego do rejestru zabytków

(nr A-1045 z 24.08.2011). Dworzec ten stanowi charakterystyczny element trasy dawnej kolei Nadwiślańskiej, którą wyróżniała pochodząca z końca XIX wieku drewniana zabudowa i jest jednym z niewielu zachowanych drewnianych budynków dokumentujących początki kolejnictwa na terenie dawnego Królestwa Polskiego. Funkcjonujący na tej trasie budynek dawnej parowozowni w Łochowie został zaadaptowany na dworzec kolejowy, gdyż istniejący tu pierwotnie dworzec uległ zniszczeniu podczas nalotu w 1944 roku. Od 2015 roku trwają prace remontowe obiektu, obejmujące jego rewitalizację i modernizację. Modernizacji poddano też infrastrukturę budynku, przy jednoczesnym zachowaniu substancji zabytkowej i zastosowaniu tradycyjnych materiałów budowlanych. Zachowana została bryła dawnej parowozowni, boniowanie narożników elewacji, kształt i rozmieszczenie otworów, a także uzupełniony zabytkowy detal architektoniczny. Na piętrze w miejscu dawnego mieszkania pracowników kolei urządzono salę zebrań, a obecnie rozpoczęły się prace na terenie przydworcowym. Jest też przygotowywany i uzgodniony remont budynku międzywojennego dworca kolejowego w Sulejówku z lat 1936 – 1937 (wpis do rejestru zabytków pod A-1338 z 09.06.2016). Usytuowany w centrum miejscowości drewniany budynek dworca kolejowego stanowi zachowany w oryginalnej formie element w układzie przestrzennym miasta i jest ważnym obiektem historii kolejnictwa na ziemiach polskich. Obecnie trwają prace projektowe poprzedzone wstępnymi konsultacjami.

3. Mława, budynek lokomotywowni wąskotorowej, ul. Bracka 9A, Mławska Kolej Dojazdowa, przed 1918, fot. W. Gołębiwska 2019 (ze zbiorów MWKZ)

3. Mława, narrow-gauge depot building, ul. Bracka 9A, Mławska Commuter Railway, before 1918, photo by W. Gołębiwska 2019 (from the collection of MWKZ)

Dużym problemem na Mazowszu są koleje wąskotorowe⁶. Najtrudniejszy problem konserwatorski dotyczy Mławskiej Kolei Dojazdowej (il. 3), która jest najcenniejszym zabytkiem techniki na północnym Mazowszu⁷. Konieczna jest ochrona tego wpisanego do rejestru zabytków zespołu (torowiska oraz stacje z urządzeniami stacyjnymi i wyposażeniem w zabytki ruchome), stanowiącego jedyną zachowaną na Mazowszu kolej wąskotorową wybudowaną podczas I wojny światowej i później rozbudowywaną. Jej likwidacja rozpoczęła się z początkiem lat 80 XX wieku, a ostatnie odcinki zamknięto dla ruchu pasażerskiego w latach 1986-1988. W latach 90. XX wieku wszystkie odcinki kolei relacji Mława-Krasne i Krasne-Maków Mazowiecki były jeszcze w stanie zadowalającym. Dziś konieczne jest przeprowadzenie kompleksowych prac remontowych torowiska, wybranych budynków i infrastruktury, co umożliwi przywrócenie ruchu kolejowego. W ostatnim czasie przeprowadzono kontrolę

układu komunikacyjnego i obiektów stacyjnych Mławskiej Kolei Dojazdowej, wydając nakazy niezbędnych napraw.

Aktualnie podejmowane są prace na rzecz opracowania dokumentu doktrynalnego poświęconego zabytkom kolejowym, podobnie jak opracowano inne analogiczne dokumenty Generalnego Konserwatora Zabytków. Będzie on stanowił teoretyczną podstawę dalszych konkretnych działań konserwatorskich w tej dziedzinie.

Ochrona innych grup budowli z XX wieku

Na Mazowszu podjęto też działania na rzecz ochrony modernistycznej architektury drewnianej, która nie jest zbyt rozpowszechniona. Najszerze prace objęły remont willi Tadeusza Zawadzkiego „Zośki” przy ul. Królowej Jadwigi 11 w Piasecznie i willi „U Dziadka” przy ul. Mickiewicza w Otwocku (il. 4) pochodzących z lat 30 XX wieku⁸. Willa „U Dziadka” w Otwocku jest najcenniejszym modernistycznym budynkiem drewnianym na Mazowszu, posiadającym wyraźne cechy architektury funkcjonalistycznej. Re-

6. Pustoła-Kozłowska Ewa, *Chrońmy koleje wąskotorowe*, „Mazowsze”, R. 7, 1996, nr 1, s. 72-75.

7. Januszewski Stanisław, *Opinia o walorach zabytkowych i potrzebie ochrony Mławskiej Kolei Dojazdowej w kontekście propozycji jej adaptacji do nowych celów*, Wrocław: Fundacja Otwartego Muzeum Techniki, 2015, mpis.

8. Por. przyp. 5.

4. Otwock willa U Dziadka, ul. Mickiewicza, 2 poł. lat 30 XX wieku, fot. D. Maniakowski 2019 (ze zbiorów MWKZ)

4. Otwock villa „U Dziadka”, ul. Mickiewicza, 2nd half of the 1930s, photo: D. Maniakowski 2019 (from the MWKZ collection)

5. Szumin, gm. Łochów, dom Hansenów, proj. Oskar Hansen, 1968, fot. M. Starczewski 2019 (ze zbiorów MWKZ)

5. Szumin, commune Łochów, the house of the Hansen family, designed by Oskar Hansen, 1968, photo by M. Starczewski 2019 (from the collection of the MWKZ)

monty objęły też budynki drewniane w Łomiankach (ul. Pionierów 38) i w Brwinowie (ul. Lilpopa 89), a w odniesieniu do budynków drewnianych w Zielonce (ul. Mickiewicza 23), w Piasecznie (ul. Kniaziewiczza 17) i w Nowym Dworze Mazowieckim (ul. Daszyńskiego 18) wydano odmowy ich rozbiórki⁹. W trakcie remontów starano się zachować nie tylko autentyczność formy, ale w maksymalnym stopniu również autentyczność materiału drewnianych dekoracji tychże budowli. Ochrona nowszych przykładów architektury drewnianej była działaniem pionierskim, dotychczas koncentrowano się bowiem na postulatach ochrony architektury uzdrowiskowej i budowli zwanych potocznie „świdermajerem”¹⁰.

Podjęmowane są także działania na rzecz ochrony prawnej XX-wiecznych zabytków militarnych. Przeprowadzono rozpoznawcze badania archeologiczne dwóch schronów w Piaseczni (gmina Kadzidło w powiecie ostrołęckim), stanowiących unikalne obiekty o konstrukcji drewnianej Komendy XVI Okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego z lat 40. XX wieku. Schrony zostały zrekonstruowane i włączone do Gminnej Ewidencji Zabytków. W 2018 roku odbyła się kontrola zakończona zaleceniami pokontrolnymi w budynku pokoszarowym przy Alei Wojska Polskiego w Ostrołęce. Do rejestru zabytków wpisano fort Kacice (gmina Pułtusk) z XIX wieku wraz z drogą dojazdową do i otoczeniem, a także pochodzące z 1939 roku polskie schrony bojowe i reliktory umocnień ziemnych w Starej Sławogórze (gmina Szydłowo) oraz w Mławie. Do rejestru wpisano także liczne XX-wieczne schrony

w Warszawie i na jej obrzeżach, a aktualnie prowadzone są postępowania wpisowe dla kolejnych sześciu schronów bojowych z terenu powiatu mławskiego¹¹. Mimo iż konieczność ochrony fortyfikacji, szczególnie XX-wiecznych jest podnoszona od blisko 70 lat¹², to ostatni okres przyniósł wiele zniszczeń, a w tym także zagrożenie unicestwieniem fortyfikacji polskich z okresu 20-lecia międzywojennego. Dlatego też wiele dzieł fortyfikacyjnych wpisano do rejestru zabytków, a inne są otaczane ochroną przez zapisy planów miejscowych.

Określenie zasobu i wypracowanie zasad ochrony architektury modernistycznej na Mazowszu

Ostatnie lata, to czas ogromnego zainteresowania architekturą modernistyczną. Organizowane są liczne seminaria naukowe i spotkania ekspertów. Także wszystkie liczące się stowarzyszenia i grona miłośników zabytków zajmują się tą problematyką. Dotyczy to głównie budowli modernistycznych w wielkich miastach. Jednak nie podjęto programów ochrony licznych budynków modernistycznych znajdujących się w mniejszych ośrodkach, będących dowodami rozwoju cywilizacyjnego tych obszarów. Konieczne jest określenie zasobu architektury modernistycznej na terenie całego Mazowsza i planowa działalność konserwatorska w tej dziedzinie. W omawianym okresie wpłynęło zaledwie kilka wniosków dotyczących remontów obiektów modernistycznych, z czego aktualnie jest uzgadniany projekt remontu hotelu Zegrze. Prawdopodobnie niewielka liczba wniosków wynika z braku ochrony konserwatorskiej budynków lub zadowalającego ich stanu technicznego.

9. Por. przyp. 6.

10. Szalygin Jerzy, *Drewniana architektura okolic Otwocka*, „Mazowsze”, 1994 nr 2, s. 31-38; Dębowa D., *Otwockie sanatoria drewniane*, [w:] *Architektura Kurortowa*, Ogólnopolska konferencja, Połczyn Zdrój, 24-25 kwietnia 2009, Szczecin 2009, s. 299-308; Lewandowski Robert, *Kronenberg, Andrioli i wilegiatura, czyli podwarszawskie letniska linii otwockiej*, Józefów 2011; Lewandowski Robert, *Twórcy stylu świdermajer*, Józefów 2012.

11. Por. przyp. 6.

12. Prace Andrzeja Gruszeckiego, Ryszarda Bochenka, a w ostatnich latach Lecha Królikowskiego, Piotra Mojskiego i Cezarego Głuszka.

6. Płock, Dom Turysty PTTK, ul. Piekarska 1, proj. Marek Leykam, 1957-62 (Fot. J. Lewicki 2018)

6. Płock, PTTK Tourist House, ul. Piekarska 1, designed by Marek Leykam, 1957-62 (photo by J. Lewicki 2018)

Głównym elementem polityki konserwatorskiej w odniesieniu do budynków modernistycznych w Warszawie i na Mazowszu w latach 2017-2020 było przede wszystkim istotne rozszerzenie listy obiektów chronionych poprzez dokonywanie wpisów do rejestru zabytków lub ewidencjonowanie w formie kart Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków. Prowadzono również liczne remonty i modernizacje, stosując zasadę ochrony substancji historycznej remontowanych budynków i nie wydając dla tych prac pozwoleń na ocieplanie budynków modernistycznych warstwą styropianu, mimo dość częstych wniosków o zgodę na takie działania.

Najważniejszą uzgodnioną w tym okresie realizacją konserwatorską dotyczącą architektury modernistycznej był remont domu Hansenów w Szuminie (gmina Łochów) zbudowanego w latach 1968 - 1970 i zaprojektowanego przez Zofię i Oskara Hansenów¹³ (il 5). Został on wpisany do rejestru zabytków (nr

13. Springer Filip, *Zaczyn. O Zofii i Oskarze Hansenach*, Warszawa 2013.

A-1441 z 15.10.2018 r.) Budynek ten wraz z ogrodem jest zachowany w niezmienionej formie i posiada indywidualny wyraz architektoniczny oraz szereg wartościowych rozwiązań kompozycyjnych, materiałowych i funkcjonalnych. Dom Hansenów w Szuminie jest jedynym polskim budynkiem wpisanym na listę Iconic Houses Network, stanowiącą elitarny zbiór obejmujący ponad 100 domów na całym świecie zaprojektowanych przez najwybitniejszych architektów m. in. Antonio Gaudiego, Franka Lloyd Wrighta, Adolfa Loosa czy Miesa van der Rohe. Obecnie opracowywana jest kompleksowa dokumentacja prac remontowych tego budynku.

Uzgodniono także remonty i rozbudowy innych obiektów modernistycznych: budynku przy ul. Paderewskiego 22 w Nowym Dworze Mazowieckim wpisanego do rejestru zabytków w związku z przebudową na bibliotekę publiczną; domu przy ul. 3. Maja 26 w Piasecznie; budynku przy ul. Prądzyńskiego 165

7. Mława, dom towarowy, proj. Stanisław Kolendo, 1958-63, fot. W. Gołębiwska 2019 (ze zbiorów MWKZ)

7. Mława, department store, designed by Stanisław Kolendo, 1958-63, photo: W. Gołębiwska 2019 (from the collection of MWKZ)

8. Dworzec Centralny w Warszawie, proj. Arseniusz Romanowicz i Piotr Szymaniak, 1972-73 (fot. J. Lewicki 2019)

8. Central Station in Warsaw, designed by Arseniusz Romanowicz and Piotr Szymaniak, 1972-73, (photo by J. Lewicki 2019)

w Nowym Dworze Mazowieckim, wpisanego w sierpniu 2019 r. na listę zabytków; oraz hotelu przy ul. Radziwiłłowskiej 2 w Zegrzu. Wyremontowano też budynek dawnej Elektrowni w Ostrowi Mazowieckiej.

Poza tym wiele modernistycznych budowli zostało wpisanych do rejestru zabytków. Najważniejszy wpis obejmował gmach Domu Turysty w Płocku zaprojektowany przez Marka Leykama w latach 1957-62 (il. 6). Jest to jeden z najwybitniejszych przykładów powojennej architektury modernistycznej. W Mławie do rejestru zabytków wpisano budynek Państwowego Domu Towarowego przy ul. B. Chrobrego 7 z lat 1958-1963 (il. 7). W Przasnyszu wpisano do rejestru zabytków budynek dawnego Domu Sportowego (obecnie Miejski Dom Kultury) oraz zlecono wykonanie karty Wojewódzkiej Ewidencji Zabytków (WEZ) dla tego obiektu. Zlecono też wykonanie kart ewidencyjnych WEZ dla Gimnazjum Męskiego im. Króla Stanisława Leszczyńskiego (obecnie I LO) w Ostrołęce i dla budynku biurowego w zespole byłej Fabryki Przędzy i Tkanin Sztucznych Chodaków S.A. w Sochaczewie. W Radomiu wpisano do rejestru zabytków budynek przy ul. Niedziałkowskiego 24 (nr rej. A-1442 z 14.07.2017), a w Pionkach budynek kasyna urzędniczego przy ul. Zakładowej 5 (nr rej. A-1490). Wydano też zalecenia konserwatorskie dla dwóch budynków w Radomiu - przy ul. Niedziałkowskiego 24 (z dnia 01.12.2017) i przy ul. Mickiewicza 13, a także wytyczne do projektu zmiany sposobu użytkowania dawnego laboratorium Państwowej Wytwórni Prochu przy ul. Zakładowej w Pionkach na obiekt hotelowo-konferencyjny z częścią biurową i z pokojami noclegowymi dla pracowników (postanowienie nr 120/DR/19 z 31.05.2019 r).

Najbardziej skomplikowany wpis do rejestru zabytków dotyczył dworca centralnego w Warszawie (il. 8). Jest to jeden z najważniejszych budynków modernistycznych w Polsce. Wydana w 2018 roku de-

cyzja była pionierska i bardzo obszerna, gdyż objęła wszystkie cztery poziomy budynku, przedstawione na czterech załącznikach graficznych, co wymagało wcześniej bardzo drobiazgowego rozpoznania oryginalnej architektury budynku. Nieco wcześniej do rejestru wpisano warszawski Dworzec Ochota wraz z budynkiem dworcowym i zejściem na perony, a obecnie na ukończeniu jest wpis dworca Powiśle.

Podsumowanie

Zaletę wspomnianych wyżej działań konserwatorskich stanowiła dobra współpraca zarówno z właścicielami obiektów modernistycznych, jak i z ich nowymi użytkownikami. Elementem, który stymulował i ukierunkował te prace były wydawane kolejne „Listy” prof. Magdaleny Gawin, Generalnego Konserwatora Zabytków¹⁴, które dotyczyły m. in. zasad ochrony architektury modernistycznej. Sukcesowi przeprowadzonych w Warszawie i na Mazowszu realizacji konserwatorskich towarzyszyło szereg akcji promocyjnych. Wydana została też praca poświęconą międzywojennym zabytkom Mazowsza¹⁵, będąca pierwszą publikacją tego typu która objęła budowlę pozawarszawskie. Stanowiła ona realizację wcześniej wysuwanych postulatów dotyczących określenia zasobu i waloryzacji architektury nie tylko z 1 połowy XX wieku, ale i z okresu późniejszego¹⁶.

14. *Listy Generalnego Konserwatora Zabytków*, strona internetowa Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (MWKZ), zakładka wytyczne: <https://www.mwcz.pl/wytyczne-gkz>, data wejścia 20 I 2020.

15. *Sto zabytków na stulecie odzyskania niepodległości przez Polskę*, red. i 1 rozdział Jakub Lewicki, Warszawa 2018.

16. Lewicki Jakub, *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu z 1 poł. XX wieku. Propozycja metody klasyfikacji*, „Ochrona dziedzictwa kulturowego”, Warszawa 2017, Nr 3 (Dziedzictwo XX wieku – kryteria wyboru, zasady ochrony), s. 107-123; Tenże, *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 49/2017, s. 38-50 (materiały konferencyjne: *Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki polskiej 2 połowy XX wieku*, Warszawa 17-18 listopad 2016)

Bibliografia

Prace niepublikowane:

- Opisy prac remontowych i konserwatorskich według sprawozdań i dokumentacji konserwatorskich w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie i w Archiwach Delegatur Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Warszawie.

Strony internetowe:

- Listy Generalnego Konserwatora Zabytków: na stronie MWKZ, zakładka wytyczne: <https://www.mwkz.pl/wytyczne-gkz>, data wejścia 20 I 2020

Prace publikowane:

- Dębowa D., *Otwockie sanatoria drewniane* [w:] *Architektura Kurortowa*, Ogólnopolska konferencja, 24-25 kwietnia 2009, Połczyn Zdrój, Szczecin 2009, s. 299-308.
- Januszewski Stanisław, *Opinia o walorach zabytkowych i potrzebie ochrony Mławskiej Kolei Dojazdowej w kontekście propozycji jej adaptacji do nowych celów*, Fundacja Otwartego Muzeum Techniki, Wrocław 2015, mpis.
- Lewandowski Robert, *Kronenberg, Andriolli i wilegiatura, czyli podwarszawskie letniska linii otwockiej*, Józefów 2011.
- Lewandowski Robert, *Twórcy stylu świdermajer*, Józefów 2012.
- Lewicki Jakub, *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 49/2017, s. 38-50 (materiały konferencyjne: *Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki polskiej 2 połowy XX wieku*, Warszawa 17-18 listopad 2016)
- Lewicki Jakub, *Ocena wartości zabytków epoki modernizmu z 1 poł. XX wieku. Propozycja metody klasyfikacji*, „Ochrona dziedzictwa kulturowego”, Warszawa 2017, Nr 3 (*Dziedzictwo XX wieku – kryteria wyboru, zasady ochrony*), s. 107-123.
- *Po kolei, Przewodnik podwarszawski*, Warszawa 2018.
- Pustoła-Kozłowska Ewa, *Chrońmy koleje wąskotorowe*, „Mazowsze”, R. 7, 1996, nr 1, s. 72-75.
- *Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A i C)*, Warszawa 2017 s. 51.
- Springer Filip, *Zaczyn. O Zofii i Oskarze Hansenach*, Warszawa 2013.
- *Sto zabytków na stulecie odzyskania niepodległości przez Polskę*, red. i 1 rozdział Jakub Lewicki, Warszawa 2018.
- Szałygin Jerzy, *Drewniana architektura okolic Otwocka*, „Mazowsze”, 1994 nr 2, s. 31-38.
- Trammer Karol, *Ostre cięcie. Jak niszczone polską kolej*, Warszawa 2019.
- *Województwo Mazowieckie. Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomości w Polsce. Zabytki wpisane do rejestru zabytków*, Warszawa 2017.

Protection of the authenticity and integrity of modernistic architecture - new experiences based on the example of Mazovia and Warsaw

Summary

As far as monuments are concerned, Mazovia is the third richest region in Poland, after Lower Silesia (7803) and Great Poland (6631). That is why carefully planned conservation actions are necessary in this area. In recent years there has been much interest in modernistic architecture. It concerns mostly the 20th-century buildings in large cities. However, no protection programmes have been prepared to preserve numerous buildings from that period located in small towns, which are evidence of civilisation development in those areas. It is necessary to determine the modernistic architecture heritage in the entire Mazovia region and to plan conservation activities in this field.

The most important agreed-on realisation concerning modernistic architecture was the renovation of the Hansen family house in Szumin (Łochów commune) built in the years 1968–1970 and designed by Zofia and Oskar Hansen. It was listed in the heritage register under no A-1441 of 15.10.2018. The building with the surrounding garden has been preserved in an unchanged form. The Hansen House in Szumin is the only Polish building listed in the Iconic Houses Network.

Many objects have been listed in the heritage register. The most important entry referred to the building of Dom Turysty (Tourist's House) in Płock designed by Marek Leykam (1957–1962). It is one of the most outstanding examples of post-war modernistic architecture. Also the Department Store building at 7 B. Chrobrego Str. In Mława (1958–1963) was inscribed in the heritage register and many others

(in Przasnysz, Radom, Pionki etc). Entries in the heritage register, preparing Monument Record Cards and protecting the historical substance of the renovated buildings were the crucial elements of conservation policy for modernistic buildings.

Numerous promoting activities have also been undertaken. A work devoted to inter-war monuments in Mazovia has been published, the first of its kind. It is a continuation of the demands that have been put forward before, and which concern defining the heritage and evaluating architecture of the 1st half of the 20th c., but also from the later period.

The activities presented in this article concern the largest Polish voivodeship with an impressive number of monuments. They indicate the necessity to plan the conservation policy and to implement it consistently, which has been successfully realised for several years despite legal and organisational difficulties. They also show a growing interest in the region which was previously overshadowed by Warsaw. This interest has been manifested in an increasing number of publications devoted not only to monuments, but also to the intangible heritage of the region, as well as neglected and forgotten monuments which should be carefully preserved.

In recent years all the latest conservation documents, charters and other studies have been implemented in practice in Mazovia. Protection of the Mazovia heritage has been successfully intensified and the new initiatives presented here have been undertaken.

Keywords: monuments protection, Masovian architecture, modernism protection, railway architecture